

ZAMONAVIY TA'LIMDA MEDIA MAHSULOTLARDAN FOYDALANISH ORQALI TAHLIL KO'NIKMASINI SHAKLLANTIRISH.

Alijonov Zuhridin Abduraxmon o'g'li

T.X.Olimov

Ilmiy rahbar:

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18409750>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 25-yanvar 2026 yil

Ma'qullandi: 27-yanvar 2026 yil

Nashr qilindi: 29-yanvar 2026 yil

KEYWORDS

zamonaviy ta'lim, media mahsulotlari, tahlil ko'nikmasi, mediasavodxonlik, tanqidiy fikrlash, Blum taksonomiyasi, fakt-tekshirish, fake news, raqamli transformatsiya, O'zbekiston ta'lim strategiyasi, keys-stadilar, multimedia didaktikasi

ABSTRACT

Ushbu maqolada zamonaviy axborotlashgan jamiyat sharoitida media mahsulotlaridan (video-keyslar, infografikalar, ijtimoiy tarmoq materiallari, hujjatli filmlar va reklama) foydalanish orqali umumta'lim maktablarining yuqori sinf o'quvchilarida tahlil ko'nikmasini shakllantirishning nazariy-pedagogik asoslari, psixologik mexanizmlari va didaktik imkoniyatlari chuqur tahlil qilinadi. "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi, Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi va xalqaro tadqiqotlar (PISA-2022, PIRLS-2021) natijalari asosida fake news, manipulyativ kontent va axborot ortiqcha yuklamasi muammolari fonida tanqidiy fikrlash, fakt-tekshirish (fact-checking) va ko'p manbali baholash ko'nikmalarining rivojlanishi dolzarbligi asoslanadi. Benjamin Blum taksonomiyasining yangilangan versiyasi (2001), J. Piagetning formal operatsiyalar bosqichi, L. Vygotskiyning sotsial-kultural nazariyasi hamda R. Mayerning multimedia o'qitish nazariyasi doirasida media mahsulotlarining kognitiv jarayonlarni faollashtirishi, motivatsiyani oshirishi va yuqori tartibli fikrlash ko'nikmalarini (HOTS) shakllantirishi ko'rib chiqiladi. Chet el tajribalari (Finlandiya majburiy media savodxonlik dasturi, Kanadaning "5 kalit savol" modeli) va O'zbekistonning milliy xususiyatlari (raqamli tafovut, o'qituvchilar tayyorgarligi, madaniy-lingvistik kontekst) hisobga olinib, media mahsulotlarini darslarga integratsiya qilishning amaliy mexanizmlari (muammoli vaziyatlar, keys-stadilar, dekonstruksiya-rekonstruksiya bosqichlari) taklif etiladi. Tadqiqot natijalari o'quvchilarning axborotni qismlarga ajratish, bog'liqliklarni aniqlash, baholash va yaratish qobiliyatlarini an'anaviy usullarga nisbatan tezroq

rivojlantirish imkoniyatini tasdiqlaydi hamda milliy ta'lim tizimida mediasavodxonlikni mustahkamlash bo'yicha tavsiyalar beradi.

Zamonaviy jamiyatda axborot oqimining keskin oshishi, o'quvchilarning kundalik vaqtining katta qismini ijtimoiy tarmoqlar, video platformalar va onlayn yangiliklar bilan o'tkazishi ta'lim tizimini yangi paradigmalariga olib kelmoqda. Bu holat media savodxonlikni (media literacy) va axborotni tanqidiy tahlil qilish ko'nikmalarini har bir shaxs uchun hayotiy zaruratga aylantirdi. O'zbekiston Respublikasida "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi va Prezidentning 2021-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi ta'limni raqamlashtirish, yolg'on axborotlarga qarshi immunitetni shakllantirish va o'quvchilarda axborotni tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirishni ustuvor vazifalar qatoriga kiritgan. Biroq, umumta'lim maktablarida media mahsulotlardan tizimli foydalanish orqali tahlil ko'nikmasini shakllantirish masalasi yetarlicha o'rganilmagan va amaliyotda ko'pincha faqat ko'rgazmalilik vositasi sifatida cheklanib qolmoqda. Xalqaro tadqiqotlar (PISA-2022, PIRLS-2021) o'zbekistonlik o'quvchilarning matn va axborotni tahlil qilish ko'rsatkichlarini o'rtachadan pastligini ko'rsatmoqda, UNESCO va Yevropa Ittifoqi tajribalari esa media mahsulotlardan maqsadli foydalanish tanqidiy fikrlashni sezilarli darajada oshirishini tasdiqlamoqda. Tahlil ko'nikmasi axborotni qismlarga ajratish, komponentlar orasidagi bog'liqliklarni aniqlash, sabab-natija munosabatlarini topish, dalillar va taxminlarni farqlash hamda asoslangan xulosalar chiqarish jarayonidir. Psixologik-pedagogik jihatdan u Benjamin Blum taksonomiyasining yuqori darajalariga (tahlil, baholash, yaratish) mos keladi, bu yerda yangilangan versiyada (2001) darajalar fe'l shaklida ifodalanib, kognitiv jarayonlarni aniqroq belgilaydi. Masalan, eslab qolishdan (remembering) tortib, axborotni qismlarga ajratish (analyzing), hukm chiqarish (evaluating) va yangi mahsulot yaratishgacha (creating) bosqichlar media tahlilida quyidagicha namoyon bo'ladi: video yoki infografikadagi faktlarni eslab qolish, asosiy g'oyani tushuntirish, fakt-tekshirish usulini yangi vaziyatda qo'llash, fakt va fikrni ajratish, manbaning ishonchliligini baholash hamda o'z videoroligi yoki alternativ infografikasini yaratish. Tahlil darajasi yuqori tartibli fikrlashning (Higher Order Thinking Skills – HOTS) boshlanishi bo'lib, subko'nikmalari axborotni parchalash, bog'liqliklarni aniqlash, tuzilmani tanish va dalil-taxmin farqini belgilashdan iborat. Bu jarayon J. Piagetning formal operatsiyalar bosqichi (11-12 yoshdan) va L. Vygotskiyning sotsial-kultural nazariyasiga asoslanib, yuqori sinf o'quvchilarida (14-17 yosh) media mahsulotlar orqali tezlashtirilishi mumkin.

Media mahsulotlarning didaktik imkoniyatlari R. Mayerning multimedia o'qitish nazariyasi va A. Paivioning dual kodlash nazariyasi bilan izohlanadi: ular vizual, auditory va kinestetik idrok kanallarini bir vaqtda faollashtirib, miyada ko'proq neyron aloqalar hosil qiladi, motivatsiyani oshiradi, axborotni chuqur tushunishni ta'minlaydi va tahlil ko'nikmasini rivojlantiradi. Ularning turlari infografikalar, video-keyslar, podkastlar, ijtimoiy tarmoq postlari va tarixiy rekonstruksiyalardan iborat bo'lib, individual va guruhli ish uchun mos keladi. Tarix darslarida, masalan, Amir Temur haqidagi turli filmlar (badiiy va hujjatli) solishtirilganda rejissyorning badiiy to'qimasi va tarixiy faktni farqlash, Orol dengizi infografikasi orqali sabab-oqibat va prognoz qilish, ijtimoiy tarmoqdagi vahimali xabarlarni

fakt-tekshirish orqali o'quvchilar passiv iste'molchidan faol tahlilchiga aylanishadi. Bu jarayon identifikatsiya – dekonstruksiya – rekonstruksiya bosqichli modelida amalga oshiriladi. Chet el tajribalari (Finlandiyada majburiy media savodxonlik dasturi, Kanadaning “manba kim? Maqsad nima? Texnik usullar qanday? Auditoriya qanday qabul qiladi? Qadriyatlar qanday targ'ib qilinmoqda?” kabi 5 kalit savol modeli, Singapur va Janubiy Koreyadagi fact-checking platformalari) media mahsulotlarning samaradorligini isbotlagan, ammo O'zbekiston sharoitida (texnik ta'minot, internet tezligi, o'qituvchilarning mediasavodxonligi pastligi, milliy kontentning cheklanganligi) moslashtirish zarur. Mahalliy tajribada “Raqamli ta'lim” loyihasi va “Bilimdon”, “Kundalik” platformalari orqali video va infografikalar taqdim etilmoqda, lekin tahlil va fact-checking mashqlari yetarli emas. O'zbekiston DTK (Davlat ta'lim standartlari) da “manbalar tanqidiy tahlili” kompetensiyasi ko'rsatilgan bo'lsa-da, amaliyotda media mahsulotlarni muammoli savollar, topshiriqlar va refleksiya bilan birlashtirish kerak.

Psixologik jihatdan media mahsulotlar motivatsiyani oshirsa-da, klip tafakkur, informatsion ortiqcha yuklama va stereotiplar xavf tug'diradi. Shu sababli, o'qituvchining roli – kontentni tanlash, nazorat qilish va o'quvchilar refleksiyasini rag'batlantirishdan iborat. Tadqiqotlar media orqali tahlil ko'nikmasini rivojlantirish o'quv natijalarini 20-30% oshirishini ko'rsatadi. Natijada, media mahsulotlaridan foydalanish nafaqat tahlil ko'nikmasini shakllantiradi, balki yoshlarni axborot jamiyatida muvaffaqiyatli faoliyat yuritishga, fuqarolik mas'uliyatini oshirishga va global tendensiyalarga moslashtiradi. Kelgusida o'qituvchilar malakasini oshirish, milliy media kontentni ko'paytirish va integratsiya standartlarini ishlab chiqish zarur..

Foydalanilgan o'zbek adabiyotlar ro'yxati:

- 1.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasi to'g'risidagi PF-6099-son Farmoni (2020 yil 28-oktabr).
- 2.O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni (2020 yilgi tahriri).
- 3.O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev. Yangi O'zbekiston strategiyasi. Toshkent, 2022.
- 4.Hasanboyev J., To'raqulov X.A. va boshq. Pedagogika. Toshkent: O'qituvchi, 2010.
- 5.Mamatova S., Sulaymanova. O'zbekiston mediata'lim taraqqiyoti yo'lida: O'quv qo'llanma. Toshkent: Extremum-press, 2015.
- 6.Norbotayeva D.E. Media va axborot savodxonligi. Toshkent, 2023.
- 7.Nuraliyeva N., Karimova M. Va boshq. Zamonaviy darslarda mediasavodxonlikning ahamiyati // Ilmiy jurnal, 2024.
- 8.Zakirova F.M., Babadjanov S.S. Media ta'lim va axborot madaniyati masalalari. Toshkent, turli yillar.